

FONETIKA A FONOLOGIE SOUČASNÉ ŠPANĚLŠTINY

PETR ČERMÁK

KAROLINUM

Fonetika a fonologie současné španělštiny

doc. PhDr. Petr Čermák, Ph.D.

Recenzovali:

Mgr. Štěpánka Čechová

prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Obálka Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Třetí, přepracované vydání

© Univerzita Karlova v Praze, 2015

© Petr Čermák, 2015

ISBN 978-80-246-2780-9

ISBN 978-80-246-2794-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum 2015

www.karolinum.cz

ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Předmluva	9
1. ÚVOD	11
2. GRAFICKÝ ZÁPIS ZVUKOVÉ PODOBY JAZYKA	15
2.1 Písmo	15
2.2 Pravopis	17
2.3 Fonetická transkripce	18
3. TVOŘENÍ, PŘENOS A PERCEPCE ŘEČI	23
3.1 Tvoření řeči	23
3.1.1 Oblast infraglotická	23
3.1.2 Oblast glotická	24
3.1.3 Dutiny supraglotické/nadhrtanové	26
3.1.3.1 Dutina ústní	26
3.1.3.2 Dutina hrdelní	28
3.1.3.3 Dutina nosní	29
3.2 Zvuk a jeho přenos	29
3.3 Mluvení z akustického hlediska	37
3.4 Vnímání zvuku	38
4. HLÁSKY A JEJICH KLASIFIKACE	41

4.1 Fonetická charakteristika samohlásek	43
4.1.1 Klasifikace samohlásek	43
4.1.1.1 Podle horizontálního posunu jazyka	44
4.1.1.2 Podle vertikálního posunu jazyka, resp. podle otevřenosti	45
4.1.1.3 Podle otevřenosti/zavřenosti	48
4.1.1.4 Podle labializace	49
4.1.1.5 Podle trvání (kvantity)	50
4.1.1.6 Podle přízvučnosti	50
4.1.1.7 Podle nosovosti	51
4.1.1.8 Systematizace procesů vokálních variací	51
4.1.2 Samohlásky neslabičné	52
4.2 Fonetická charakteristika souhlásek	53
4.2.1 Klasifikace souhlásek:	54
4.2.1.1 Podle způsobu artikulace	54
4.2.1.1.1 Souhlásky závěrové	54
4.2.1.1.2 Aproximanty	55
4.2.1.1.3 Souhlásky úžinové	56
4.2.1.1.4 Souhlásky bokové	57
4.2.1.1.5 Souhlásky polozávěrové	57
4.2.1.1.6 Souhlásky kmitavé, vibranty	58
4.2.1.1.7 Verberanty	58
4.2.1.1.8 Tradiční klasifikace obměn základních způsobů artikulace	59
4.2.1.1.8.1 Aspirace	59
4.2.1.1.8.2 Labializace	59
4.2.1.1.9 Geminace	59
4.2.1.2 Podle místa artikulace	60
4.2.1.2.1 Souhlásky retoretné, obouretné	60
4.2.1.2.2 Retozubné	60
4.2.1.2.3 Mezizubné	60
4.2.1.2.4 Zubné	60
4.2.1.2.5 Dásňové	60
4.2.1.2.6 Předopatrové, tvrdopatrové	61
4.2.1.2.7 Zadopatrové, měkkopatrové	61
4.2.1.2.8 Čípkové	61
4.2.1.2.9 Faryngály	61
4.2.1.2.10 Hrtanové, laryngály	61
4.2.1.2.11 Podrobnější specifikace	61

4.2.1.3 Podle funkce hlasivek / znělosti	62
4.2.1.4 Podle funkce měkkého patra / nosovosti	63
4.3 Hláskové změny	64
4.3.1 Kontaktní změny	64
4.3.2 Distantní změny	65
4.4 Systematizace procesů zasahujících španělské konsonanty	66
 5. ORTOEPIE SOUČASNÉ ŠPANĚLŠTINY	 69
5.1 Výslovnost samohlásek	70
5.1.1 Otevřenost/zavřenost	73
5.1.2 Nazalizace	74
5.1.3 Labializovanost	75
5.1.4 Přízvučnost/nepřízvučnost samohlásek, povolená artikulace	75
5.1.5 Kvantita (délka)	77
5.2 Výslovnostní charakteristika španělských samohlásek	78
5.2.1 Samohlásky slabičné	78
5.2.2 Samohlásky neslabičné	81
5.3 Výslovnost skupin samohlásek	82
5.3.1 Stejnoslabičné spojení samohlásek	82
5.3.1.1 Dvojhlásky	82
5.3.1.2 Trojhlásky	83
5.3.2 Různoslabičné spojení samohlásek	84
5.3.3 Změny ve výslovnosti samohláskových skupin	85
5.3.3.1 Syneréze	85
5.3.3.2 Synalefa	87
5.3.3.3 Dieréze	89
5.3.3.4 Redukce samohláskových skupin	90
5.3.4 Frekvence španělských vokálů	91
5.4 Výslovnost španělských souhlásek	92
5.4.0 Obecná charakteristika výslovnosti španělských souhlásek	92
5.4.1 Konsonanty bilabiální	97
5.4.2 Konsonant labiodentální	102
5.4.3 Konsonant interdentalní	104
5.4.4 Konsonanty dentální	105
5.4.5 Konsonanty alveolární	109
5.4.6 Konsonanty palatální	123
5.4.7 Konsonanty velární	129

5.5 Výslovnost skupin souhlásek	134
5.5.1 Frekvence souhláskových fonémů	135
5.6 Výslovnost vokálů a konsonantů na hranici slov (vázání)	135
5.6.1 Typy vzájemného ovlivňování hlásek na hranici slov	136
5.6.1.1 Samohláska + samohláska:	136
5.6.1.2 Souhláska + souhláska:	137
5.6.1.3 Souhláska + samohláska	137
 6. VÝSLOVNOSTNÍ ZVLÁŠTNOSTI AMERICKÉ ŠPANĚLŠTINY	139
6.1 Vokální systém	141
6.1.1 Typy změn	141
6.2 Konsonantický systém	143
6.3 Suprasegmentální prostředky	146
 7. FONETICKÉ JEDNOTKY ŘEČI A JEJICH DĚLENÍ	147
7.1 Slabika	148
7.1.1 Slabika ve španělštině	151
7.2 Přízvukový takt	158
7.3 Promluuvový úsek	159
7.4 Melodická jednotka	160
 8. SUPRASEGMENTÁLNÍ (PROZODICKÉ) PROSTŘEDKY	161
8.1 Přízvuk	162
8.1.1 Přízvuk ve španělštině	163
8.1.1.1 Povaha španělského přízvuku	163
8.1.1.2 Počet přízvuků	164
8.1.1.3 Poloha přízvuku	165
8.1.1.4 Charakteristika přízvučných a nepřízvučných slov	167
8.1.1.4.1 Nepřízvučná slova	167
8.1.1.4.2 Přízvučná slova	168
8.1.1.5 Přízvuk v jednotkách vyšších než slovo	169
8.2 Rytmus	170
8.3 Intonace	171
8.3.1 Intonace v tradičních fonetických pracích	173
8.3.2 Intonace v moderních pracích	174
8.3.3 Základní intonační schémata současné španělštiny	175

8.3.3.1 Oznamovací intonace	177
8.3.3.2 Tázací intonace	178
8.3.3.2.1 Otázka zjišťovací	180
8.3.3.2.2 Otázka doplňovací	182
8.3.3.3 Rozkazovací intonace	182
8.3.4 Intonace a funkční perspektiva výpovědi	184
8.4 Změna rychlosti promluvy	184
 9. FONOLOGIE	187
9.1 Fonetika a fonologie	189
9.2 Základní fonologické pojmy	190
9.3 Současná fonologie	194
9.4 Fonologický systém španělských samohlásek	198
9.4.1 Tradiční přístupy	198
9.4.1.1 Rysy fonologicky relevantní	198
9.4.1.2 Rysy fonologicky nerelevantní	199
9.4.2 Vokální systém dle RAE (2011a)	200
9.4.3 Regionální a sociální odchylky	201
9.4.4 Španělské diftongy z fonologického hlediska	201
9.5 Fonologický systém španělských souhlásek	202
9.5.1 Tradiční popis fonologického systému španělských souhlásek	202
9.5.2 Fonologický systém španělských souhlásek dle RAE (2011a)	202
9.5.2.1 Subsystém španělských okluzivních obstruentů	203
9.5.2.2 Subsystém španělských frikativ a afrikát	203
9.5.2.3 Subsystém španělských sonor	205
9.5.2.3.1 Subsystém španělských laterál	206
9.5.2.3.2 Subsystém španělských nazál	206
9.5.2.3.3 Subsystém španělských r-ových sonor	207
9.6 Suprasegmentální prostředky a fonologie	208
9.7 Fonologie diachronní	208
 10. PRAVOPIS	213
10.1 Psaní jednotlivých písmen	215
10.2 Přízvuk	219
10.2.1 Obecná pravidla psaní přízvuku:	220
10.2.2 Pravidla psaní přízvuku ve slovech obsahujících diftong nebo hiát	221

10.2.3 Psaní přízvuku v jednoslabičných slovech	223
10.2.4 <i>Tilde diacritica</i>	224
10.2.5 Psaní přízvuku ve složených slovech	228
10.3 Interpunkce	229
10.3.1 Tečka	232
10.3.2 Čárka	234
10.3.3 Středník	241
10.3.4 Dvojtečka	242
10.3.5 Tři tečky	243
10.3.6 Otazník, vykřičník	243
10.3.7 Pomlčka	244
10.3.8 Spojovník	245
10.3.9 Závorky kulaté, závorky hranaté	245
10.3.10 Uvozovky	246
10.3.11 Dieréze	247
10.4 Dělení slov	247
10.5 Velká písmena	249
 Bibliografie	 255
Rejstřík	259

PŘEDMLUVA

Tento text je určen především studentům španělské filologie a má je seznámit se základy fonetiky a fonologie španělštiny. Není tedy textem obecně fonetickým: obecnou fonetikou se zabývá jen v míře nezbytně nutné pro pochopení dalších výkladů popisujících zvukovou stránku současné španělštiny. Obecně fonetické výklady jsou proto nanejvýš stručné a do jisté míry zjednodušené a předpokládají další studium obecně fonetických textů (některé z nich jsou uvedeny v bibliografii). Vedle fonetiky a fonologie je pozornost věnována rovněž vztahu mezi mluvenou a psanou podobou současné španělštiny.

Rozšířené a přepracované vydání reaguje na nejnovější vývoj v oboru, zejména pak na vydání rozsáhlé *Nueva gramática de la lengua española. Fonética y fonología* (RAE, 2011a). Toto dílo, jež je součástí řady normativních příruček vydaných RAE v letech 2009–2011 (viz bibliografie), je v několika ohledech zásadní:

- přináší normativní pohled na fonetické jevy v rozsahu a ucelenosti dosud nevídané;
- přináší propracovaný a ucelený pohled na fonologický systém španělštiny, který v mnohém řeší otázky, ve kterých dosud nepanovala shoda;
- zasazuje fonetické a fonologické výklady do moderního rámce současné fonetiky a fonologie;
- věnuje velkou pozornost akustické fonetice;
- jako první normativně pojatá fonetická práce důsledně přechází k mezinárodní fonetické transkripci;

- velmi podrobně komentuje fonetické zvláštnosti jednotlivých regionálních a sociálních variant španělštiny, a činí tak systémovým způsobem, tj. nikoli jen výčtově.

Nejpodstatnější závěry, ke kterým RAE (2011a) dospívá, jsme se pokusili včlenit do tohoto textu. Časté odkazy na tuto práci jsou úmyslné: jednak odkazují k normě (když už ve fonetických otázkách po tolika letech normu konečně máme), jednak čtenáři umožní další studium přímo u pramene. Pro zachování kontinuity s klasickými fonetickými a fonologickými studiemi však komentujeme i tradičnější pojmy oboru.

V části pravopisné jsou do textu začleněny novinky, které přinesla nová pravidla pravopisu (RAE, 2010a).

Chtěl bych poděkovat prof. PhDr. Bohumilu Zavadilovi, CSc., a Mgr. Štěpánce Čechové za podnětné připomínky a pomoc se závěrečnou úpravou textu.

1. ÚVOD

Fonetika je věda o zvukové stránce jazyka. Ta je pochopitelně starší než jeho psaná podoba, v jistém smyslu je jí ale – například ve školách – věnována menší pozornost. Fonetika zkoumá zvukové prvky, z nichž je zvuková stránka jazyka vybudována, ze všech hledisek. Zkoumá, jak se tvoří, jak se již hotové segmenty dostávají k posluchači a jak je posluchač vnímá. Míra obecnosti tohoto zkoumání je samozřejmě dána jeho cílem. **Fonetika obecná** se snaží popisovat zákonitosti platné pro jazyk jako takový: bere v úvahu všechny jazyky. Její závěry jsou základem pro všechny ostatní fonetické disciplíny. V tomto textu je obecným výkladem věnována stručná kapitola o vzniku, přenosu a vnímání zvuku a pak také úvod do většiny dalších kapitol. Tyto kapitoly mají vždy stejnou strukturu: za stručným obecným výkladem základních jevů a termínů následuje podrobná aplikace na španělštinu. Jevy, které nejsou pro popis zvukové stránky španělštiny nutné a důležité, zmiňujeme jen stručně nebo vůbec ne. Je tedy tento text věnován především **fonetice konkrétního jazyka**, španělštiny. Při popisu španělštiny se budeme snažit o relativní úplnost a maximální možnou terminologickou přesnost. Ne ve všech textech popisujících zvukovou stránku španělštiny je tomu tak: různé texty věnované **aplikované fonetice** problematiku různou měrou zjednodušují a převádějí do laické řeči (logopedie, výuka herectví, praktická výuka jazyků apod.). Konečně je tento text věnován současnému jazyku, nikoli jeho předchozím stádiím nebo vývoji jednotlivých jevů. Zaujímá nás tedy především **fonetika synchronní**, výkladem z **fonetiky** či fonologie **diachronní** bude věnován prostor jen okrajově.

Již jsme se zmínili o vztahu mezi mluvenou a psanou formou jazyka. Psaná forma jazyka – ať už je její podoba jakákoli – má vždy za cíl zachytit formu mluvenou: vždy jde o grafický zápis zvukové podoby jazyka. Její prostředky jsou v tomto smyslu omezené, protože některé rysy zvukové podoby zachycuje jen obtížně (např. intonaci, tempo). Způsobům grafického zápisu zvukové podoby jazyka (**písmu, pravopisu, fonetické transkripci...**) je věnována kapitola **2**. Táž kapitola obsahuje stručnou charakteristiku základních transkripčních systémů a také úplný seznam transkripčních znaků systému ARFE a jim odpovídajících znaků transkripce IPA. Jsme si vědomi, že tento seznam nebude ihned plně srozumitelný, přesto jej zařazujeme na úvod textu: při popisu hláskového systému bude totiž nezbytné tyto znaky používat. Předpokládáme, že po prostudování dalších kapitol budou jednotlivé znaky zřejmější.

Na tvoření řeči se podílí ústrojí dýchací, **hlasové a artikulační**. Jejich stručnému popisu a funkci je věnována kapitola **3.1**. Zdůrazňujeme, že jejím cílem je poskytnout jen informace nezbytné k pochopení dalšího výkladu a také základní terminologii v češtině i ve španělštině. Podrobnější informace naleznou zájemci v příručkách obecné fonetiky.

Zatímco při popisu dýchacího ústrojí nebo jednotlivých artikulačních orgánů vystačíme s anatomickými a fyziologickými, někdy dokonce pouze laickými termíny, podstata zvuku, jeho vzniku, šíření a percepce je doménou fyziky, konkrétně akustiky. V posledních desetiletích hraje ve fonetice její tzv. **akustická** větev velmi významnou roli: v některých oblastech přináší poznatky, ke kterým tradiční fonetika **artikulační** může jen těžko něco říci, jindy ukazuje týž jev v jiném světle. V této příručce jsou stručnému výkladu podstaty zvuku, jeho vzniku, šíření a percepce věnovány kapitoly **3.2**, **3.3** a **3.4**, většina dalších jevů (typy hlásek, suprasegmentální prostředky atd.) je pak v jednotlivých kapitolách popisována z hlediska artikulačního i akustického.

Mluvená řeč není jednotlý, dále nedělitelný celek: při jejím popisu můžeme vyčlenit různě velké celky. Budeme-li jakoukoli promluvu dělit, dojdeme jako k nejmenším celkům mluvené řeči ke slabikám. I ty ale mají vnitřní strukturu: jejich základem jsou **hlásky**. Každý jazyk má vlastní repertoár hlásek, porovnáváním hlásek existujících v různých jazycích můžeme vymezit jakousi typologii hlásky, najít rysy, kterými se hlásky mezi sebou liší, a popsat klasifikaci hlásek. Tato obecná klasifikace hlásek (včetně popisu definičních kritérií jednotlivých tříd) je obsahem kapitoly **4**. Kapitola **5** obsahuje detailní popis španělského hláskového systému. Za teoretickým výkladem následuje popis španělské **ortografie**: v přehledu jsou uvedeny jednak normou požadované, tedy „správné“

realizace jednotlivých španělských hlásek (pojetí spisovnosti v tomto smyslu výrazně pozměnil pojem *polycentrická norma*, na kterém jsou postaveny zmínované normotvorné příručky z let 2009–2011), jednak realizace, které sice norma nepřipouští, které jsou ale součástí dnešní španělštiny jako složka jejích variant regionálních nebo sociálních. Není tedy cílem této kapitoly vnucovat jedinou správnou formu výslovnosti, nýbrž předstírat pestrý obraz současné španělštiny se všemi jejími významnějšími variantami. Nejde o to, aby student vždy a všude mluvil ve shodě s platnou výslovnostní normou, nýbrž aby si byl vědom existence normy i ostatních variant, aby je byl schopen identifikovat a aby byl případně schopen přizpůsobit svou výslovnost okolnostem. Popis normy je ostatně v některých detailech dosti obtížný, protože výslovnostní norma je mnohdy definována mnohem méně kategoricky než např. norma pravopisná – to je dáno především vědomím, jak obrovské je území, kde se dnes španělsky mluví, a jak rozmanité jsou výslovnostní varianty současné španělštiny. Zvláštní pozornost bude u regionálních odchylek věnována španělštině americké – její nejvýraznější rysy budou popsány v kapitole 6. Tento popis bude ale spíše jen stručný, přehledový: každá hispanoamerická výslovnostní varianta představuje svébytnou kombinaci obecných výslovnostních jevů, popsanych v příslušných kapitolách.

Hlásky se ale pochopitelně obvykle nevyslovují izolovaně. Jejich vzájemnému ovlivňování jsou věnovány kapitoly 5.3, 5.5 a 5.6. Slabikou a dalšími, rozsáhlejšími celky se pak zabývá kapitola 7.

O tom, zda bude naše španělština vnímána jako „španělská“, nerozhoduje jen to, zda jsme schopni správně vyslovovat jednotlivé hlásky a správně je spojovat ve vyšší celky. V řeči máme ještě další prostředky, které se podílejí na tom, že říkáme to, co chceme říci. Zda je naše věta *Viene mañana* pochopena jako oznámení, nebo jako otázka, rozhoduje mj. intonace. Intonace – a některé další prostředky jako tempo či přízvuk – se očividně neváží na jednu konkrétní hlásku, jeden jediný segment, nýbrž zasahují jistou část promluvy jako celek – proto jsou označovány za prostředky **suprasegmentální**. Těmto prostředkům je věnována kapitola 8.

Základní funkcí jazyka je funkce komunikativní: mluvčí posluchači něco sděluje. Všechny prostředky, o kterých byla zatím řeč – segmenty (hlásky...) i prostředky suprasegmentální – slouží k tomu, aby toto „něco“ bylo srozumitelné. Je zřejmé, že každý jazyk musí disponovat množstvím prostředků dostatečným k tomu, aby jím bylo možné komunikovat. Zamyslíme-li se nad tím, jak např. hlásky vytvářejí vyšší celky nadané významem (morfémy, slova),

uvědomíme si, že ze systémového hlediska vlastně není podstatné, že se např. španělské [θ] ve slově *caza* vyslovuje mezi zuby, ale že se jeho vyslovovaná podoba dostatečně liší od [m], [t] atd. Existuje tedy v každém jazyce systém segmentů, které se od všech ostatních segmentů daného systému liší dostatečně pro to, aby mohly rozlišovat význam vyšších celků (těmto segmentům se odborně říká **fonémy**). Takovéto **funkční** nahlížení na zvukovou materii je základem teoretické jazykové disciplíny **fonologie**. Fonologie pracuje s poznatky získanými fonetikou, ale zajímají ji jen jevy, které souvisejí se systémem a s funkcí jednotlivých prvků. Zjišťuje například, že zatímco v češtině je délka samohlásek z hlediska systému zásadně důležitá (dvě slova se mohou lišit jen tím, že v jednom je krátké *a* a v druhém *á* dlouhé), ve španělštině sice délka existuje, ale nepodílí se na rozlišování významu vyšších celků (v češtině je tedy tato vlastnost **fonologicky relevantní**, ve španělštině nikoli). Tento systémový pohled na zvukovou stránku španělštiny bude dílčím způsobem obsažen v každé kapitole této knihy (např. klasifikaci španělských hlásek bez něho nelze vysvětlit), výlučně fonologii bude věnována až kapitola 9.

Souvislost mezi psanou a mluvenou formou španělštiny je částečně probrána již v kapitole 2. Vzhledem k tomu, že znalost výslovnostní normy může osvětlit i některé normy pravopisné, je v poslední kapitole obsažen výklad základních pravidel španělského pravopisu, vycházející právě ze vztahu mezi mluvenou a psanou formou jazyka a odrážející pravopisnou normu v podobě, jakou ji předepisují nejnovější normativní příručky.

2. GRAFICKÝ ZÁPIS ZVUKOVÉ PODOBY JAZYKA

2.1 PÍSMO

Jak již bylo řečeno, psaná podoba jazyka je sekundární, je odvozena od podoby zvukové a různě věrně se snaží ji zachytit. Existují různé způsoby grafického zachycení zvukové podoby jazyka, nejtradičnějším z nich je **písmo**.

Třebaže v dnešních evropských jazycích se grafické znaky vztahují k zvukové jednotce (takovému typu se říká **fonografické**), není tento způsob jediný možný. Nejstarší „obrázkové“ (**piktografické** písmo) označovalo stylizované obrázky předmětů a nebylo tak vlastně vázáno na konkrétní jazyk (vzdálenou obdobou tohoto písma mohou být dnešní informační tabule např. v nemocnicích). Posunem od piktografického písma vzniklo písmo **ideografické**: v některých jazycích se grafický zápis vztahuje nikoli ke zvuku, nýbrž k významu (příkladem může být písmo čínské, hispanistům je asi bližší spíše písmo Mayů a Azteků). Ve španělštině zachycuje grafický znak hlásku, jde tedy o **hláskové** písmo (ani to není jediná možnost – arabština je dokladem písma **slabičného**, tedy takového, kde se grafický znak vztahuje ke slabice).

Španělština užívá, jak známo, **latinky**. Původní abeceda latinská byla ale během vývoje španělštiny upravena, doplněna. Od roku 1803 má španělská abeceda 29 písmen:

	název¹
A a	a
B b	be, be larga, be grande, be alta
C c	ce [θe]
D d	de
E e	e
F f	efe
G g	ge
H h	hache [atʃe]
I i	i
J j	jota
K k	ka
L l	ele
M m	eme
N n	ene
Ñ ñ	eñe
O o	o
P p	pe
Q q	cu [ku]
R r	erre, ere (RAE 2010a už nedoporučuje užívat)
S s	ese
T t	te
U u	u
V v	uve, ve, ve corta, ve chica, ve chiquita, ve pequeña, ve baja
W w	uve doble, ve doble, doble ve, doble u, doble uve
X x	equis [ekis]
Y y	ye, i griega (RAE 2010a už nedoporučuje užívat)
Z z	zeta, ceta, ceda, zeda (poslední tři formy RAE 2010a nedoporučuje užívat)
Digrafy²	
Ch ch	che
Ll ll	elle
rr	erre doble, doble erre

¹ V tabulce jsou pro přehlednost obsaženy i tzv. digrafy ch, ll, rr. Je zřejmé že tradiční názvosloví nedostatečně rozlišuje mezi hláskou a grafickou spřežkou – např. *equis* je název pro písmeno, *che* název pro hlásku. Na prvním místě je vždy uveden nejčastěji užívaný název.

² RAE (2010, s. 64) vysvětluje, proč se digrafy už nepovažují za samostatné prvky španělské abecedy.

Jak vidno, *ch* a *ll* jsou pravopisné spřežky (*dígrafos*), tedy grafické znaky složené ze dvou částí – nová norma je už nepovažuje za samostatná písmena. Tradiční španělská abeceda je řadila jako samostatné znaky tak, jak je výše uvedeno. Roku 1994 rozhodla *Asociación de Academias de la Lengua Española*, že tyto znaky budou v abecedě zaujímat místo, které jim náleží podle latinské abecedy: *ch* od té doby figuruje ve slovnících mezi *ce* a *ci*, *ll* mezi *li* a *lo*. Důvodem byla snaha sjednotit španělský úzus s územ mezinárodním.

2.2 PRAVOPIS

Způsob, jak je písma využito k zachycení zvukové podoby konkrétního jazyka, se nazývá **pravopis**. Pravopis je **konvenční**: jeho podoba je výsledkem konvence, dohody uživatelů, není dán povahou jazyka (vůči jednotlivci však vystupuje jako instituce, jednotlivec se mu podřizuje). Obvykle se uvádí, že v pravopise konkrétních jazyků různým způsobem působí tři základní principy:

- **princip historický** – projevuje se tím, že se zachovává původní, historická podoba zápisu; nebere se v úvahu příbuznost slov ani současná zvuková podoba;
- **princip morfologický** (někdy zvaný též morfonologický nebo morfonologicko-etymologický) spočívá v tom, že se přihlíží k příbuznosti slov a slova odvozená z téhož základu se píší stejně;
- **princip fonetický** – pravopis odráží současnou zvukovou podobu jazyka (lze jej shrnout laickou charakteristikou „piš, jak slyšíš“).

Je zřejmé, že zmíněné principy působí proti sobě. V jazycích se obvykle projevují všechny tři, podoba pravopisu konkrétního jazyka je výsledkem jejich vzájemného souboje. Přesto obvykle jeden z principů dominuje (angličtina a francouzština mohou být příkladem jazyků, kde je princip fonetický velmi slabý).

Španělský pravopis není čistě etymologický, fonetický ani fonologický: k jeho utváření přispívaly různé principy různou měrou. Vztah mezi pravopisem a výslovností, resp. mezi pravopisem a fonologickým systémem není symetrický: jeden foném není v pravopise vždy zapisován jen jediným znakem, jeden a týž znak lze podle kontextu číst různým způsobem apod. (podrobnější popis vztahu mezi výslovností a pravopisem viz v kapitole 10).

Pravopis je sice výsledkem dohody uživatelů, pokusy o jeho změnu ale vždy vyvolávají velké emoce. Ve sporech o reformy pravopisu (ve Španělsku přinesla

novou verzi pravidel RAE 2010a) se vždy střetávají dvě tendence: na jedné straně tendence přizpůsobovat pravopis mluvené (a tedy primární) podobě (jinými slovy: snaha posílit princip fonetický), na straně druhé důraz na estetické hodnoty, na zachování kontinuity s předcházejícími generacemi (snaha posílit princip historický). Ve španělštině je situace ještě komplikována skutečností, že existují značné výslovnostní rozdíly mezi jednotlivými územími, kde se mluví španělsky, a s nimi spojený rozdílný pohled na tradici: radikální návrhy na přizpůsobení španělského pravopisu výslovnosti, které v minulosti opakovaně předkládali i významné autority jako např. Gabriel García Márquez, mohou být mj. dokladem jiného pohledu Hispanoameričanů na pravopis a jazyk vůbec. Je proto pochopitelné, že se v nových pravopisných pravidlech opakovaně zdůrazňuje jejich panhispánský charakter a také skutečnost, že se na jejich vzniku podílely i akademie hispanoamerických zemí.

2.3 FONETICKÁ TRANSKRIPCE

Jak již bylo řečeno, fonetický princip je jenom jedním z principů, který působí a působí při formování pravopisu. Neexistuje tedy symetrie mezi výslovností a pravopisem: jedna a táž hláska se může psát více způsoby a naopak jeden grafický znak může zachycovat více hlásek (tyto asymetrie ve španělštině viz kapitola 10). Pro přesný popis zvukového systému se proto pravopisný systém ani zdaleka nehodí. Fonetika si pro tyto účely vytvořila vlastní grafický systém, totiž **fonetickou transkripci**. Jejím základním principem je, že **jedné a téže hlásce vždy odpovídá jeden a týž grafický znak a jednomu a témuž znaku odpovídá vždy jedna a též hláska**.

V průběhu vývoje fonetiky vzniklo několik druhů fonetické transkripce. Spíše historickou záležitostí jsou systémy *nealfabetické*, totiž takové, které používají značky speciálně vytvořené pro účely transkripce (např. transkripce Jespersenova, Bellova...). Dnes dominující systémy jsou *alfabetické*: jejich základem je běžně užívaná abeceda, doplněná o některé další znaky a znaménka.

Jednoznačně nejrozšířenější abecedou je **abeceda Mezinárodní fonetické asociace** (zkratka API podle francouzského názvu *Assotiation Phonétique Internationale*, IPA podle *International Phonetic Association* nebo, ve španělských pramenech, AFI podle *Asociación Fonética Internacional*). První verze mezinárodní fonetické transkripce byla vytvořena roku 1886. Postupem času byla tato transkripce neustále zdokonalována a rozšiřována: její ambicí je

disponovat prostředky pro jednoznačné a nezaměnitelné popsání fonetických systémů různých jazyků, tedy také pro porovnávání jazyků mezi sebou. Logickým důsledkem je, že ve své úplné verzi je tato transkripce velmi složitá. Také proto vznikly její zjednodušené podoby pro jednotlivé jazyky: ty se již nepohybují v systému všech myslitelných fonetických realizací, nýbrž jen v systému daného jazyka.

Španělskou variantu transkripce představuje abeceda ARFE (název podle časopisu *Revista de Filología Española*, založeného roku 1914), jejíž první verze byla vytvořena roku 1915. Od té doby se používá i pro ostatní hispánské jazyky (katalánštinu, galicijštinu, baskičtinu...). Nelze jednoznačně říci, že by tato transkripce vycházela jen z abecedy IPA: najdeme v ní prvky systémů jiných, např. systémů používaných koncem minulého století evropskými romanisty. Transkripce ARFE měla v historii velký význam, zejména při tradiční filologické práci, a to především v oblasti dialektologické. Najdeme ji běžně ve všech tradičních hispanistických pracích staršího dat. V současné době však byla tato transkripce zcela vytlačena transkripcí mezinárodní.

V následujícím přehledu uvádíme všechny fonetické realizace španělských fonémů a jejich zachycení v systémech ARFE a IPA, tak jak je najdeme v RAE (2011a, s. 43–54). U transkripce IPA je tento přehled zjednodušený: pokud bychom chtěli zachytit různé varianty jednotlivých realizací, přehled by musel být podstatně delší (zájemce o tyto specifické realizace odkazujeme na RAE 2011a, s. 43n.). Upozorňujeme ještě, že zejména ve starších pracích někde nalezneme u obou transkripcí větší či menší odchylky, způsobené jednak tím, že přesné zachycení jednotlivých znaků je pro sazeče velmi náročné, jednak tím, že zejména u transkripce IPA navrhovali někteří španělští autoři (např. Quilis) pro zachycení španělských hlásek v IPA jiné řešení, než jaké se nakonec ustálilo.

Transkripce		
	ARFE	IPA
pAdre	a	a
despAcho	a	—
mAl	ǎ	ɑ
Barcelona	b	b
aBrir	b	β
Cero, caZa	θ	θ
juZgar	z	θ

mu CHa CHo	$\hat{c}$	$\widehat{tj}$
D onde	d	d
ca D a	$\mathfrak{d}$	$\mathfrak{d}$
cant E	e^3	e
p E rro	e^4	ε
ca F e	f	f
G racia	g	g
pa G ar	$\mathfrak{g}$	$\mathfrak{Y}$
p I de	i	i
pe I ne	$\dot{i}$	$\dot{i}$
n I eto	j	$\dot{i}$
ca J a, co G er	x	x
J unio	$\hat{x}$	χ
K ilómetro, Casa	k	k
L ado	l	l
a L zar	$\mathfrak{l}$	$\mathfrak{l}^0$
fa L da	$\mathfrak{l}$	$\mathfrak{l}$
co L chón	$\mathfrak{l}$	$\mathfrak{l}^i$
si L Lón	$\mathfrak{l}$	$\mathfrak{l}$
ca M a	m	m
ma N o	n	n
co N fiar	$\mathfrak{m}$	$\mathfrak{m}$
i N cienso	$\mathfrak{n}$	n^0
do N de	$\mathfrak{n}$	$\mathfrak{n}$
co N cha	$\mathfrak{n}$	n^j
sa N gre	$\mathfrak{n}$	$\mathfrak{n}$
a Ñ o	$\mathfrak{n}$	$\mathfrak{n}$
cant O	o^3	o
am O r	o^4	$\mathfrak{o}$
P adre	p	p
pa R a	r	r
colo R	$\mathfrak{r}$	$\mathfrak{r}$
R ana, desa R Rollo	$\overline{r}$	r
ca S a	s	s^5
ca S a	s	s^6

caSa	s	ʂ ⁷
raSgo	z	z ⁸
raSgo	z	ʒ ⁹
raSgo	z	ʒ ¹⁰
Todo	t	t
pUro	u	u
caU <u>s</u> a	<u>u</u>	<u>u</u>
pU <u>e</u> s	w	<u>u</u>
ma <u>Y</u> o	y	j
<u>Y</u> o, cón <u>Y</u> uge	ÿ	ɔ̃j
Přízvuk: <u>ca</u> ma	káma	'kama ¹¹

U dentálních konsonantů [d], [t] RAE (2011a) v transkripci IPA nevyznačuje dentálnost.

Od transkripce fonetické, uzavřené do hranatých závorek, je třeba odlišovat **transkripci fonologickou**, jež slova přepisuje ve fonémech (viz kapitola 9). Fonologický přepis se uzavírá do lomítek – / /.

V této knize budeme v souladu se současným trendem důsledně užívat transkripce IPA. V příručkách se tato transkripce objevuje ve dvou podobách: v závislosti na potřebách dané příručky se buď všechny fonetické realizace vyznačují naprosto přesně a detailně (takové transkripci se říká *úzká*, *transcripción estrecha*), nebo se vyznačují jen prvky, které tvoří systémové opozice (transkripce *široká*, *transcripción ancha*). Uveďme příklad: jak vyplýne z následujících výkladů, španělské /s/ má na španělsky mluvícím území různé fonetické realizace; nejvýznamnější z nich jsou varianty apikoalveolární [ʂ] a dentální [ʒ]. Tyto varianty se nikdy nevyskytují společně v mluvě jednoho

³ Zavřenost vokálů se může značit tečkou pod písmenem.

⁴ Otevřenost se značí znakem () pod písmenem.

⁵ Bez určení zóny artikulace.

⁶ V systému se *seseem*.

⁷ V systému rozlišujícím.

⁸ Bez určení zóny artikulace.

⁹ V systému se *seseem*.

¹⁰ V systému rozlišujícím.

¹¹ Při přepisu zejména delších celků používá i IPA čárky nad samohláskou.

člověka – každý jedinec vyslovuje tím, nebo oním způsobem. Úzká transkripce bude v každém zápisu důsledně uvádět, o jaký typ výslovnosti se jedná, tj. bude uvádět jeden z těchto znaků. Široká transkripce bude /s/ přepisovat jako [s], bez ohledu na to, jak je vyslovováno. V tomto textu bude – v souladu s tím, jak k tomuto problému přistupuje RAE (2011a) – používáno obou typů transkripce; např. obě zmiňované varianty /s/ se budou rozlišovat jen tam, kde to bude důležité pro výklad, resp. kde bude jejich konkrétní podoba relevantní; v ostatních případech bude používán znak [s].

3. TVOŘENÍ, PŘENOS A PERCEPCE ŘEČI

3.1 TVOŘENÍ ŘEČI

Aby mohl zaznít zvuk jazyka, musí být vytvořen výdechový proud (v tomto smyslu se na vzniku řeči podílí též ústrojí dýchací, *órgano respiratorio*), musí vzniknout hlas (tj. významný je podíl ústrojí hlasového/fonačního, *órgano fonador*) a musí být artikulovány hlásky (tradičně se mluví o ústrojí hláskovacím/artikulačním, *órganos de la articulación*).

RAE (2011 a, s. 7n.) mluví o koordinované činnosti fonačního a rezonančního aparátu (*aparato fonador y resonador*), který sestává ze tří částí (názvy se odvozují od prostorového vztahu k hlasové štěrbíně, *la glotis*; orgány, které zmiňovaný aparát vytvářejí, mají primárně jiné úkoly – dýchání, zpracování potravy).

3.1.1 Oblast infraglotická (subglotická; *zona/cavidad infraglotica o subglótica*)

Zajišťuje proud vzduchu potřebný k vytvoření zvuku. **Plíce** (*los pulmones*) jsou určeny pochopitelně především k dýchání, zároveň je ale jejich činnost nezbytná pro vytvoření hlasu. Plíce neustále vykonávají dva základní pohyby: **vdech** (vdechový proud, *el aire aspirado*, slouží k vytváření hlasu spíše jen výjimečně)¹² a **výdech** (výdechový proud, *el aire espirado*, je základem pro vytváření hlasu).

¹² V některých jazycích (ve španělštině nikoli) se využívá:

Vzduch putuje z plic, konkrétně z **průdušek** (*los bronquios*), přes **průdušnici** (*la tráquea*) do **hrtanu** (*la laringe*), kde je uloženo ústrojí hlasové (hrtan tedy svou spodní částí zasahuje do oblasti subglotické).

Poměr mezi vdechem a výdechem není stále stejný: při klidovém dýchání je zhruba 2 : 3, při mluvení se tento rozdíl výrazně zvětšuje (přibližně 1 : 7, při zpívání ještě více). Rozdílně náročné na dech jsou i jednotlivé hlásky (obvykle se uvádí, že náročnější je ve španělštině např. [x], méně náročné např. [b] nebo [d]).

3.1.2 Oblast glotická (*zona glótica*)

V této oblasti dochází k fonaci: výdechový proud – který je nehlasný, není slyšet – se zde přetváří ve výdechový proud hlasový.

Hrtan se nachází nad ústím průdušnice a je tvořen **chrupavkami** (*los cartílagos*). Pro fonaci jsou důležité čtyři chrupavky: **prstencová** (*el cricoides*), štítná (*el tiroides*)¹³ a dvě **hlasivkové** (*los aritenoides*). Mezi chrupavkami hlasivkovými a chrupavkou štítnou se vodorovně táhnou hlasivky (*las cuerdas vocales*). Jsou to dva sliznicí pokryté pružné vazy, jež se mohou pohybovat a měnit napětí. Prostoru mezi nimi se říká **hlasová štěrbina** (*la glotis* – k této štěrbině se tedy vztahuje dělení zón na subglotickou, glotickou a supraglotickou).

Činnost a poloha hlasivek – tedy také tvar hlasové štěrbiny – má zásadní vliv na kvalitu budoucích hlásek: rozhoduje o tom, zda vznikne znělá (samohláska, znělá souhláska), nebo neznělá hláska.¹⁴

Při prostém dýchání vzduch mezi hlasivkami proudí volně, hlasivky jsou povolené a oddělené.

Základní tón lidského hlasu vznikne tak, že se hlasivky napnou a přiblíží k sobě; výdechový proud přes ně nemůže pronikat a hromadí se pod nimi.

– vdechu (je tomu obvykle jen u izolovaných slov, obvykle při přitakávání nebo záporu, fr. *oui*, něm. *ja*);

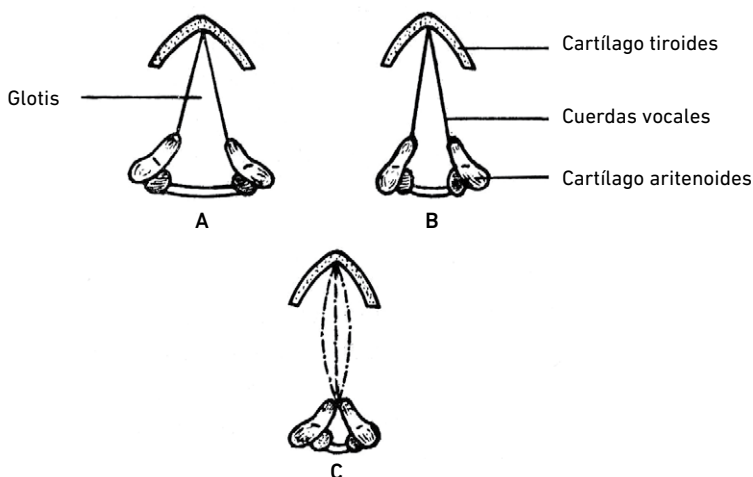
– vzduchu uzavřeného mezi hlasivkami a některým místem v nadhrtanových dutinách (rty, apod.); vzduch je tedy uzavřen ze dvou stran, dvěma závěry – po zrušení těchto závěrů zvuk uniká buď ven (obvykle se mluví o hláskách *ejektivních*, *eyectivas*), nebo dovnitř (hlásky *injektivní*, *implozivní*, *inyectivas*);

– vzduchu uzavřeného v dutině ústní (tzv. mlaskavky, *los clics*).

Více k tématu najde zájemce v obecně fonetických příručkách; moderní pohled na téma a jeho podrobnou analýzu přináší Duběda (2005).

¹³ Její hrana je viditelná a nahmatatelná i z venku – jde o tzv. ohryzek (*nuez*, *manzana de Adán*, *bocado de Adán*).

¹⁴ Blíže k tomu Skarnitzl (2011).

Obrázek 1 Hlasivky (A: během dýchání; B: při vyslovování neznělé souhlásky; C: při kmitání); převzato z Quilis, 1992, s. 18)

Rostoucí přetlak nakonec hlasivky ve střední části oddělí a část výdechového proudu jimi pronikne. Tato situace se pravidelně opakuje, takže se střídavě zhušťuje a zředňuje vzduch – vzniká vlna. Jak bude řečeno dále (kapitola 3.2), příčné vlnění je podstatou zvuku.

Vzniklý zvuk ještě není lidským hlasem, je to jen tzv. základní tón. V nadhrtanových rezonančních dutinách bude proměněn způsobem, o kterém bude řeč dále (kapitola 3.3).

V hrtanu jsou dány rovněž některé kvality budoucího hlasu: jeho výška je závislá na délce a napětí hlasivek, jeho síla zase na tlaku výdechového proudu.

Podobu hlasové šterbiny ilustruje **obrázek 1**.¹⁵

Hlasivky tedy mohou být:

- nenapjaté, poměrně vzdálené od sebe – pak jde o klidové dýchání;
- nepříliš napjaté, relativně blízko od sebe, nekmitají – výsledkem je neznělá souhlásky;
- volně přiloženy k sobě, jen málo napjaté, kmitají, třebaže méně než u samohlásek (frekvence jejich kmitání a výsledný ton jsou nižší než u samohlásek) – výsledkem je znělá souhlásky;

¹⁵ Epiglottis neboli hrtanový příklůpek je třetí, nepárová chrupavka hrtanu.

- blízko u sebe, jsou napjaté, výrazně kmitají: frekvence jejich kmitání za jednotku času je tak vysoká, že základní tón je vždy vyšší než u znělé souhlásky – jde o samohlásky.

Tento přehled odráží jen ty nejobecnější rozdíly – při podrobnějším popisu (a kdybychom brali v úvahu i jiné jazyky než španělštinu) bychom museli přistoupit k detailnějšímu třídění (např. neznělé souhlásky by bylo nutné ještě dále třídít).

3.1.3 Dutiny supraglotické/nadhrtanové (*cavidades supraglóticas*)

Zde dochází k artikulaci hlásek. Jak již bylo řečeno, zvuk vycházející z hrtanu ještě není lidským hlasem. Do podoby lidské řeči ho dotvářejí orgány, které se nacházejí v tzv. **nadhrtanových dutinách**. Tyto dutiny se různým způsobem zapojují do úpravy lidského hlasu a slouží jako tzv. dutiny **rezonanční** (k termínu rezonance viz kapitola 3.2). Jako mluvidla v užším smyslu se pak označují všechny orgány, které tyto dutiny zapojují do činnosti, vypojují z činnosti, určují jejich tvar apod.

Nadhrtanové dutiny rozeznáváme tři. Největší podíl na úpravě výdechového proudu má nepochybně **dutina ústní** (*la cavidad bucal*); výdechový proud vždy prochází též **dutinou hrdelní** (*la cavidad faríngea*), ta však se na modifikaci zvuku podílí nesrovnatelně méně. Jiného charakteru je **dutina nosní** (*la cavidad nasal*); tou výdechový proud vychází jen u tzv. nosových hlásek.

3.1.3.1 Dutina ústní

Tvar **dutiny ústní** lze pomocí mluvidel nejvíce obměňovat (tvarem dutiny ústní je dán tón charakteristický pro jednotlivé samohlásky), zároveň zde dochází i k artikulaci většiny hlásek.

V dutině se nacházejí následující artikulační orgány:

- **Aktivní** (na artikulaci se podílejí aktivním pohybem; *órganos móviles*):
Rty (*los labios*): horní (*superior*), dolní (*inferior*); mohou být sevřené nebo otevřené (pak vytvářejí tzv. retní štěrbinu); vliv na povahu výsledné hlásky má i jejich zaokrouhlování.
Dolní čelist (*el maxilar inferior*).
Jazyk (*la lengua*) – artikulační orgán, který se podílí na artikulaci všech